

Een amateur-archeoloog op zoek naar de prehistorische cultuur: JOHANNES MINNEMA (1903-1984)

Dit artikel is eerder verschenen in Archeoforum nr. 4, 2000 (ISSN 1386-6095)

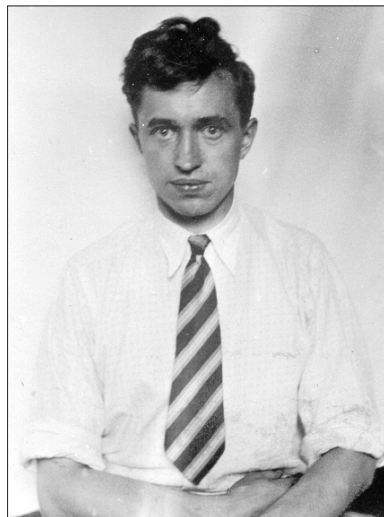
Oebele Vries

This is the dilemma in archaeology: should this science restrict itself to the material evidence of cultural behaviour or should it penetrate the mind of the actors.¹

In de jaren dertig deden amateur-archeologen een groot aantal vondsten uit de steentijd in de zandgronden van de Friese Wouden. Veruit de belangrijkste waren de drukker-uitgever Hendrik Jan Popping, met als werkterrein Ooststellingwerf en omgeving, en de arts Johannes Siebinga, die met name in Smallingerland en rond het Bergumermeer onderzoek verrichtte. Bekend zijn ook namen als die van de aannemer Hein van der Vliet en de winkelier Pieter Horjus. Een minder bekende amateur-archeoloog van dezelfde generatie is de drukker-fotograaf J.M. Minnema. Zijn naam wordt in de literatuur slechts zelden genoemd. Toch wordt hij in het standaardwerk van Boeles over de Friese pre- en protohistorie naast Popping en Siebinga geplaatst als onderzoeker op het gebied van het Mesolithicum met als werkterrein Dantumadeel.² Ik ben gedurende de laatste vijftien jaar van zijn leven veel bij hem over de vloer geweest, wat werd vergemakkelijkt door het feit dat wij dorpsgenoten waren. Na zijn overlijden heb ik de beschikking gekregen over zijn archief (hierna aan te duiden als 'archief-Minnema'). In dit artikel wordt het veelbewogen leven van deze intrigerende persoonlijkheid geschetst.³

De periode tot 1940

Johannes Minnes Minnema was afkomstig uit de Dokkumer Wouden, het 'zandeiland' ten zuiden van Dokkum. Hij werd op 7 mei 1903 in Murmerwoude geboren uit een doopsgezinde boerenfamilie. Toen hij zes jaar was, gaven zijn ouders het boerenbedrijf op om de doopsgezinde gemeente van Dantumawoude als kostersechtbaar te gaan dienen. De jonge Minnema was uitgesproken begaafd in techniek en wiskunde. Hij volgde de opleiding werktuigbouw aan de MTS in Leeuwarden, waarna hij voor een vervolgopleiding tot een 'ingenieursschool' in het Duitse Zwickau werd toegelaten. Deze studie moest na een jaar worden afgebroken, omdat zijn ouders de kosten niet meer konden dragen. Dit was in 1923. Minnema wilde al langer

Afb. 1
J.M. Minnema (foto uit de jaren dertig).

naar Amerika, maar bleef in afwachting van toelating voorlopig nog 'hangen' in zijn geboortestreek, waar hij aan de kost kwam met baantjes als elektricien en klerk op een assurantie-kantoor. Na drie jaren verhuisde hij naar Winschoten, waar hij aan de slag kon als tekenaar op een machinefabriek.

Na jaren van wachten kon Minnema in 1928 dan eindelijk emigreren naar 'it lân fan dream en winsken'. Er volgden in Amerika, naar zijn eigen woorden, 'veertien maanden van wild avontuur', die eindigden met het vinden van een goede betrekking als tekenaar op een ketelfabriek in Bayonne (New Jersey), onder de rook van New York.⁴ In 1931 ging hij terug naar Friesland om er zijn vakantie door te brengen. Juist op dit moment ging de fabriek waar hij werkte, failliet. Hierna had hij geen vertrouwen meer in het door crisis geteisterde Amerika en dus besloot hij in Friesland te blijven. Hij kocht een

cyclostyl-apparaat, waarmee hij in zijn geboorteplaats een drukkerijtje begon. Later kwam daar nog een fotobedrijfje bij. In deze tijd had hij al geen binding meer met de kerk. Maatschappelijk actief was hij vooral in de geheelonthoudersbeweging, terwijl zijn enige politieke activiteit bestond uit een kortstondig lidmaatschap van de SDAP.

Al voor zijn vertrek naar Amerika was Minnema zich gaan interesseren voor het verleden van zijn geboortestreek. Uit 1925 dateert een brief van hem aan de amateur-geoloog L.B. Bos ('stientsje-Bos'), waarin hij vermeldt dat zijn vader in Murmerwoude op 1.20 m. diepte op de overblijfselen van een houtvuur was gestoten. Hij dacht toen nog dat Bonifatius hier misschien wel was vermoord.⁵ Minnema vond een medegeïnteresseerde in de verzekeringsagent Theunis Eintes Teunissen uit Dantumawoude, ook al iemand met een doopsgezinde achtergrond. In de jaren 1926-1928 waren zij samen veelvuldig op stap om de Dokkumer Wouden nauwkeurig in kaart te brengen. Teunissens onderzoeken zouden resulteren in een nu nog altijd gezaghebbend boek over de geschiedenis van de Dokkumer Wouden.⁶ Minnema tekende hiervoor de kaarten.

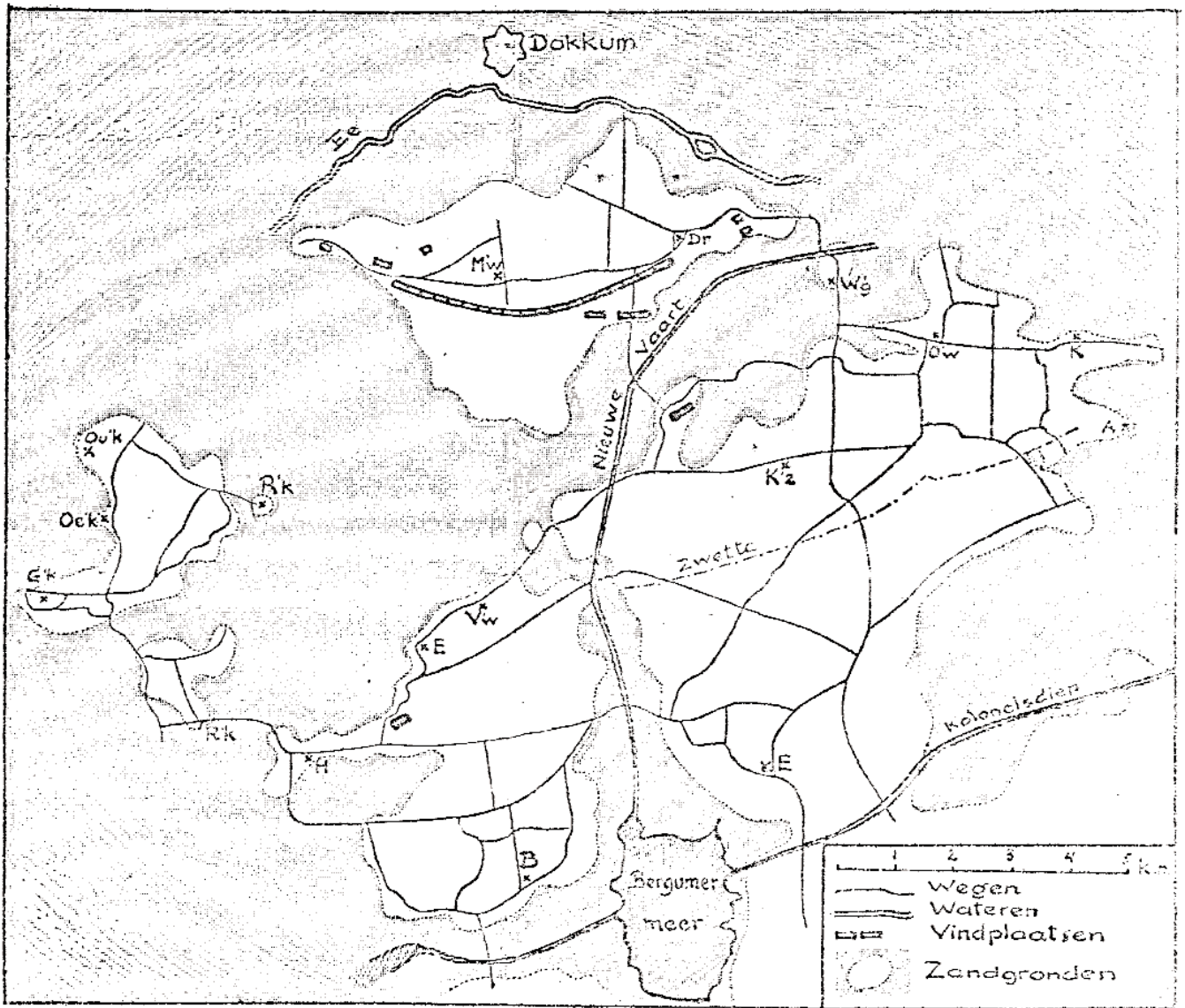
Vanaf 1932 ging Minnema op zoek naar sporen van prehistorische bewoning in de Dokkumer Wouden. Een uitdaging vormde hierbij een in dat jaar door Popping gepubliceerd kaartje, waarop op grond van de tot dan toe gedane vondsten was aangegeven dat alleen het zuidoostelijke deel van Friesland in de steentijd bewoond was geweest. Popping had de mogelijkheid opengelaten dat er in andere delen van de provincie sporen uit het Mesolithicum te vinden zouden zijn en die wilde Minnema in zijn geboortestreek opsporen. Hij ging ervan uit dat vondsten alleen te verwachten waren onder het stuifzand en hij zocht daarom steeds op de bodem van zandgraverijen. Dit leverde echter geen enkele vondst op. Pas in juli 1939 werd hem duidelijk dat dit zand er al in de ijstijd moest zijn geweest, zodat hij er niet onder, maar er bovenop moest zoeken. Hij bezocht nu bovendien een archeologische vindplaats bij Eastermar, die gewoon een perceel bouwland bleek te zijn. De volgende dag (21 augustus 1939) deed hij op een stuk bouwland in Murmerwoude, op de zuidhelling van de langgestrekte zandrug de Hale, eindelijk zijn eerste vondst. Een paar dagen later ging hij naar een weekeinde van de drankbestrijding in Appelscha, uiteraard per fiets. Hij nam toen de gelegenheid te baat om zijn vondst aan Popping, die in Oosterwolde woonde, te laten zien. Deze herkende het stuk

vuursteen meteen als een kernstuk uit het Mesolithicum. Hij gaf Minnema een 'stoomcursus' van een kwartier in de steentijdarcheologie en adviseerde hem bovendien te gaan zoeken naar de mesjes die van deze kern waren afgeslagen.

Minnema riep hierna de hulp in van arbeiders in een grote zandafgraving op de Hale. Hij kreeg bovendien assistentie van iemand die bereid was al zijn tijd in het 'stientsjesykjen' te steken: Jan Broersma uit Akkerwoude, een arbeider met een invaliditeitspensioen.⁷ In korte tijd werden nu op een plaats van enige tientallen meters in het rond meer dan duizend werktuigjes gevonden. Minnema ging hierna ook zoeken in andere dorpen in de buurt. Na enige tijd kon hij vaststellen dat het gehele zandeiland van de Dokkumer Wouden in het Mesolithicum bewoond moest zijn geweest. Een zo mooie vondst als de eerste keer zou hij evenwel niet meer doen: het bleef bij microlithen en scherven. Hij deed van zijn vondsten verslag in een serie krantenartikelen, die eind 1939 begonnen te verschijnen.⁸ In het daarbij geplaatste kaartje zijn ook twee vindplaatsen net buiten de Dokkumer Wouden aangegeven, namelijk bij Zwaagwesteinde en Veenwoudsterwal.

Afb. 2
**Kaartje met daarop Minnema's
mesolithische vindplaatsen in
Dantumadeel.**

Er was overigens nog iets anders dat Minnema al sinds 1932 bezighield: sporen van een oude verkaveling in de vorm van met teelaarde gevulde uithollingen in het zand. Hij probeerde hierover inlichtingen in te winnen op het Fries Museum in Leeuwarden, waarbij het gesprek ook kwam op het feit dat de noord-zuid lopende lijnen van de verkaveling in Dantumadeel samenkomen op één punt (Kuikhorne). 'De heren' van het museum wisten het echter ook niet.⁹ Van de amanuensis (Penning) kreeg hij toch nog enige lectuur mee, namelijk krantenartikelen en een boek (Wilhelm Teudt, Germanische Heiligtümer)¹⁰ over 'heilige lijnen', die in de prehistorie heiligdommen in noord-zuid- of oost-westrichting met elkaar zouden hebben verbonden. Minnema probeerde dit vervolgens uit op zijn geboortestreek door het trekken van lijnen tussen oude kerktorens. Hierbij stelde hij vast dat er een zuivere west-oost-lijn loopt over de torens van Akkerwoude-Murmerwoude-Dantumawoude-Westergeest. Volgens hem was toeval uitgesloten, omdat de kans hierop niet groter is dan 1 op 15.625.

Hierna ontdekte hij niet alleen nog meer lijnen in het landschap, maar ook cirkels, bisectrices, loodlijnen en zelfs een afbeelding van een gedeelte van het sterrenbeeld de Grote Beer.¹¹ Volgens zijn vaste overtuiging was hij hiermee op het spoor gekomen van een prehistorische cultuur van hoge ontwikkeling. Ook van deze ontdekking deed Minnema verslag in zijn artikelenreeks. Wij lezen daar dat er een volk moet zijn geweest dat de tegenwoordige beschaving op bepaalde pun-

ten (bedoeld is op het gebied van de wiskunde) zelfs vooruit was. Dit verzamelde gegevens over de sterrenhemel, waarvoor het een stelsel van waarnemingsposten inrichtte. Deze bestonden uit seintorens met bovenop een platform waarop een vuur brandde (een gegeven dat aan Teudt is ontleend). Later werden dit heiligdommen en na 750 werden er op de meeste van deze plaatsen christelijke kerken opgericht.

Hierna vernam de buitenwacht niets meer van Sierksma's werkgemeenschap. Het einde kwam in januari 1941, toen dit gezelschap opging in de nieuw opgerichte stichting Saxo-Frisia. Deze stelde zich ten doel de studie te bevorderen van alles wat kon gelden als 'uiting van het volksleven' in de Friese en Saksische gewesten van Nederland. Dit alles was niet meer dan een façade, waarachter een nationaal-socialistische mantelorganisatie schuil ging, die deel uitmaakte van de (landelijke) Volksche Werkgemeenschap en in feite door de SS werd gecontroleerd.¹⁵ Onder de leden, die lang niet alle de nationaal-socialistische beginselen waren toegedaan, komen we ook twee andere Friese amateur-archeologen tegen: Popping (leider van de NSB in Friesland en later zelfs lid van de SS) en Van der Vliet. Saxo-Frisia was wél actief. Zo was er in september 1941 een studieweekende in Norg, waar Minnema een van de sprekers was.¹⁶ In zijn lezing, getiteld 'Dynamische oudheidkunde',¹⁷ introduceerde hij zichzelf als iemand die 'bezeten is met de idee van de "geistliche Vorgeschichte"'. Hij ging uitgebreid in op de door hem in de Dokkumer Wouden ontdekte 'heilige lijnen', waarbij hij zijn gehoor op een stevige portie wiskunde trakteerde. Over het wichelroede-onderzoek en de uitkomsten daarvan repte hij evenwel met geen woord. Aan het einde van zijn lezing gaf hij zelf het speculatieve van zijn bevindingen toe met de woorden: 'U kunt het gerust als fantasterij beschouwen en ik zal U niet weerleggen'.

De Volksche Werkgemeenschap, waarvan Saxo-Frisia deel uitmaakte, was op haar beurt weer een onderdeel van de Duitse organisatie 'Ahnenerbe', het wetenschappelijk onderzoeksinstituut van de SS. In september 1941 wist deze instelling een van haar mensen, de Nederlander dr. Assien Bohmers, aangesteld te krijgen tot privaattoecent in de archeologie aan de universiteit van Groningen. Deze was al sinds 1938 in dienst van Ahnenerbe. In 1939 had hij de leiding gekregen van een van de belangrijkste opgravingen in Europa: het paleolithische mammoetjagerskamp te Unterwisternitz (Dolni Vestonice). Deze plaats had tot 1939 tot Tsjecho-Slowakije behoord, maar was na de nationaal-socialistische overname van dit land aan de 'Ostmark', het vroegere Oostenrijk, toegewezen, waarna de opgravingen daar door 'Ahnenerbe' waren overgenomen.¹⁸ Na zijn benoeming in Groningen vestigde Bohmers zich in Buitenpost. Dat hij in Friesland ging wonen, had te maken met zijn politieke ambities: hij hoopte leider te worden van een toekomstige Friese gouw als onderdeel van het Duitse Rijk.¹⁹

Begin 1942 werd Minnema uitgenodigd voor een gesprek met Bohmers in Buitenpost. Hij kwam zeer onder de indruk van deze hooggekwalificeerde steentijdarcheoloog, in wie hij de man zag die hem een gedegen wetenschappelijke opleiding zou kunnen geven. Hij volgde enige colleges bij Bohmers in Groningen,²⁰ maar daar bleef het niet bij. Toen Bohmers hem een baan aanbood als zijn assistent bij de opgravingen in Unterwisternitz, liet Minnema deze kans niet schieten. Op 27 april 1942 werd hij officieel aangesteld in dienst van 'Ahnenerbe' als 'wissenschaftlicher Mitarbeiter (Zeichner) in unserer Forschungsstätte für Urgeschichte'. Zijn betrekking ging met terugwerkende kracht in op 1 april. Minnema sloot zijn drukkerij en fotobedrijf, nam in Bohmers' opdracht nog vijf Friese medewerkers in dienst²¹ en vertrok op 19 mei 1942 met Bohmers naar Oostenrijk.

Afb. 4
Minnema in actie tijdens de opgraving te Unterwisternitz in 1942.

foto: J.M. Minnema

Na enige tijd kon met het opgravingswerk, dat sinds 1940 had stilgelegen, worden begonnen. In het zomerseizoen werd ca. 32 vierkante meter afgegraven, waarbij alles nauwkeurig werd opgemeten en vastgelegd. De opgegraven voorwerpen bestonden uit vuurstenen werktuigen, voorwerpen van been of ivoor met cultuursporen, kunst- of siervoorwerpen en fossiele beenderen van jachtdieren. Bohmers zelf was vaak afwezig, wat betekende dat Minnema dan de supervisie van het werk had. Minnema reisde verder meermaals naar het museum van Brünn (Brno), waar hij de eerder door de Tsjechen in Unterwisternitz opgegraven voorwerpen moest registreren. Op 26 oktober begon de terugreis naar Nederland. Thuis gekomen hield Minnema zich bezig met het tekenen van de gevonden artefacten, waarvan verscheidene koffers vol waren meegenomen.

Afb. 5
Bohmers en medewerkers tijdens het onderzoek te Unterwisternitz (1942).

foto: J.M. Minnema

Bohmers begon nu voor het eerst ook aandacht te besteden aan de archeologie van de drie noordelijke provincies van Nederland. In november 1942 zond hij zelfs twee van de door Minnema aangeworven Friese medewerkers erop uit om stenen werktuigen te zoeken in het oostelijke deel van Friesland. Een van hen, Pieter Mudstra,²² vond op een heideveld bij Ureterp enkele krabbers die tot de Hamburggroep (Jong-Paleolithicum) behoorden. Deze vondst was zo belangrijk dat in februari 1943 met een opgraving werd begonnen, volgens Minnema's mededelingen waarschijnlijk op naam van het Fries Museum, maar gefinancierd door 'Ahnenerbe'. Ook Minnema zelf nam hieraan deel. De conclusie werd getrokken dat

'Ureterp' een belangrijke schakel was tussen de Hamburg- en de Ahrensburgcultuur. Verder moest Minnema in opdracht van Bohmers opnamen maken van Friese cultuuruitingen, in het bijzonder 'ùlebuorden' en huiskerken. In deze periode trad hij, een paar dagen voor zijn veertigste verjaardag, in het huwelijk met Ruurdje Wiepkje Vries uit Westergeest, lerares aan de huishoudschool in Kollum en een zuster van de al genoemde Jan Bartele Vries.

Op 19 mei 1943 vertrok Minnema voor de tweede keer naar Oostenrijk. Er werd niet opnieuw gegraven, maar de nadruk lag nu op het registratiewerk in het museum van Brünn. Het gezelschap, dat kleiner was dan de vorige keer (als tweede tekenaar ging nu Evert de Jong te Akkerwoude, letterzetter in Minnema's drukkerij, mee), nam zijn intrek in het slot van Alexander Fürst von Dietrichstein in het grensstadje Nikolsburg (tegenwoordig Mikulov). Een aantal vertrekken hiervan, die door 'Ahnenerbe' waren gevorderd, hadden Bohmers ook eerder al ten dienste gestaan als hoofdkwartier voor de opgravingen in Unterwisternitz. Minnema was in deze periode belast met het tekenen van vuurstenen werktuigen, zowel uit Unterwisternitz als uit Ureterp. Als archeologisch tekenaar ontwikkelde hij een grote vaardigheid. Naar eigen zeggen zou hij zelfs de beste in Europa zijn geweest. Intussen hield Bohmers zich, volgens Minnema's getuigenis, vooral bezig met politieke intriges, waarbij hij steeds meer in de problemen kwam. Tussen hem en Minnema, die weigerde als zijn politieke luitenant op te treden, ontstond een groeiende afkeer. Minnema's tweede

Afb. 6
Het slot van Nikolsburg.

verblijf in Oostenrijk, dat voor hem weinig aangenaam verliep, eindigde op 10 oktober 1943.

Minnema betrok hierna de ouderlijke boerderij van zijn vrouw in Westergeest. Hij ging hier door met zijn tekenwerk. Verder was hij opnieuw betrokken bij de opgraving in Ureterp, die in de herfst van 1943 en het voorjaar van 1944 werd voortgezet, deze keer door Van Giffen. Ook Minnema's oude 'assistent' Jan Broersma, die hij niet goed genoeg had geacht om mee te nemen naar Oostenrijk, werd nu in Ureterp te werk gesteld. Intussen was Minnema's conflict met Bohmers in januari 1944 zo hoog opgelopen dat hij zelfs meende dat deze hem wilde vergiftigen met 'Bilsenkraut'. Daarom zocht hij nu contact met de vertegenwoordiger van 'Ahnenerbe' in Den Haag, dr. Friedrich Wilhelm Mai. Hij beschuldigde Bohmers er onder meer van, de grote collecties archeologische voorwerpen die deze onder zijn hoede had, te willen gebruiken om na de oorlog zichzelf vrij te kopen dan wel ze te vernietigen. Minnema moest persoonlijk in Den Haag verschijnen, waar hij van Mai de verzekering kreeg dat Bohmers al langer in de gaten werd gehouden. Minnema's stap had tot gevolg dat hij niet langer opdrachten van Bohmers hoefde aan te nemen, maar directieven zou krijgen van de 'Reichsgeschäftsführer' van 'Ahnenerbe' in Duitsland. Het kwam erop neer dat hij moest doorgaan met zijn tekenwerk. Hiermee bleef hij zich nog bezig houden tot december 1944, toen hij zijn band met 'Ahnenerbe' kennelijk verbrak.

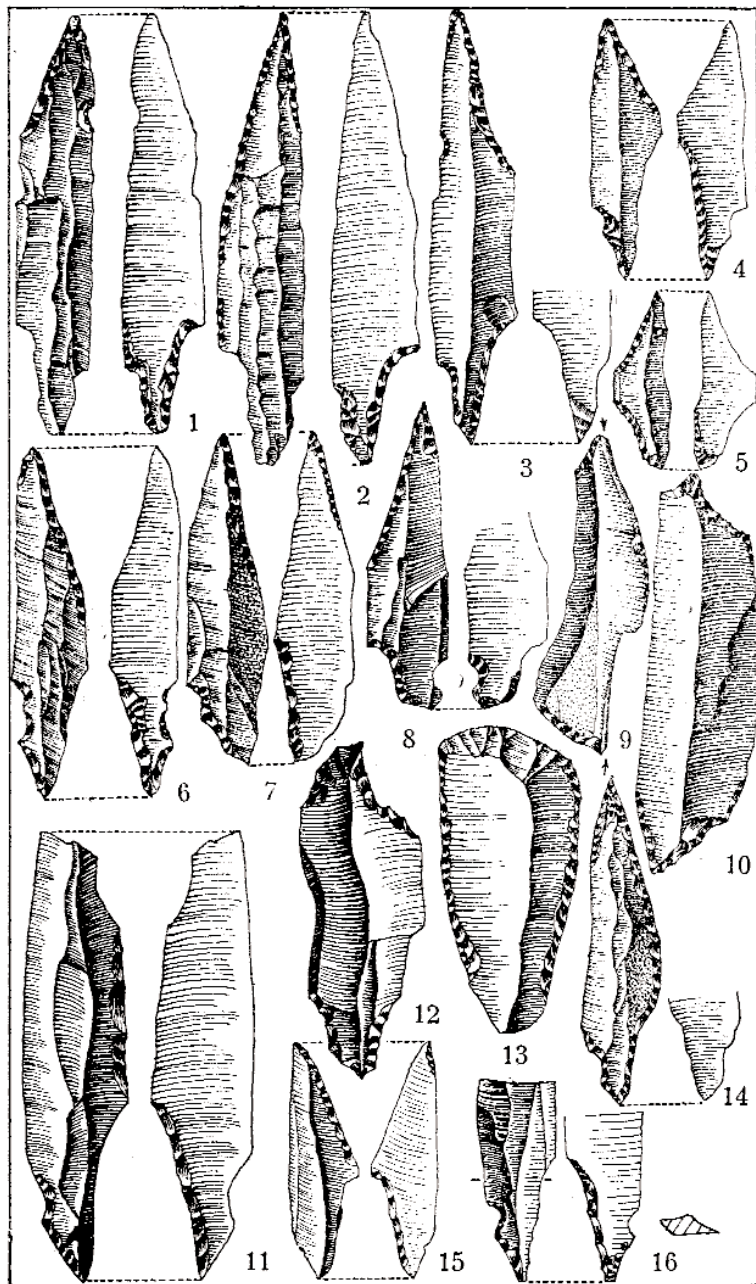
Twee dagen na de bevrijding, op 17 april 1945, werd Minnema, samen met zijn vrouw, die van 1941 tot 1942 lid was geweest van de NSB en bovendien had gecollecteerd voor de Winterhulp, door de ondergrondse van Kollumerland gearresteerd en in het gezelschap van andere arrestanten in Kollum geïnterneerd. Op de avond van 20 april werd hij hier verhoord door de Canadese Field Security. Minnema, die uitstekend Engels sprak en bovendien het voordeel had dat hij geen lid van de NSB was geweest, moet daarbij een soort 'deal' hebben gesloten: hij zou, in ruil voor onmiddellijke vrijlating, een rapport opstellen voor de Federal Secret Service, dat zou kunnen dienen tot het opsporen van de archeologische en andere voorwerpen die Bohmers zelf bezat of die hij van anderen in zijn bezit had. Op de ochtend van 21 april was Minnema weer op vrije voeten. Hij moet hierna als een bezetene hebben gewerkt, want al een week later, op 28 april, had hij een omvangrijk, in het Engels gesteld, rapport over Bohmers

klaar.²³ Op 22 mei kreeg hij van het Militair Gezag in Friesland de aanwijzing hiervan ook een Nederlandstalige versie te vervaardigen, wat ook is gebeurd.²⁴ Hiermee was een streep gezet onder Minnema's oorlogsverleden. Zijn vrouw bleef eerst nog geïnterneerd, maar nadat verscheidene dorpsgenoten gunstige inlichtingen over haar hadden verstrekt, werd haar internering omgezet in huisarrest. In 1946 werd zij tot een lichte straf veroordeeld. Bohmers zat na de bevrijding vast in Deventer, waar hij uitgebreid werd verhoord door de Canadese Field Security. Ook tegen hem werd niet tot vervolging overgegaan, waardoor hij in februari 1946 op vrije voeten kwam. In 1947 werd Bohmers, op voordracht van Van Giffen, opnieuw toegelaten als privaattochtopdocent aan de universiteit van Groningen. Tot zijn geruchtmakende schorsing in 1964 heeft hij nog op het BAI gewerkt.²⁵

Na de oorlog

Na deze turbulente tijd leidde Minnema een teruggetrokken leven. Hij woonde in Westergeest met zijn vrouw en schoonmoeder en werkte in Murmerwoude, waar hij zijn drukkerijtje en kopieerinstelling weer had opgestart (het fotobedrijf stopte hij in 1950 af). Zijn huwelijk bleef kinderloos. Uiteraard bleef de archeologie hem bezighouden. Zo werd hij vaak opgezocht door 'stientsjesikers', die hem hun vondsten toonden. Opvallend is dat hij al in juli 1945 van Siebinga, die net was teruggekeerd uit een strafkamp in Wilhelmshaven, een collectie stenen werktuigen meekreeg om te tekenen. Ook had hij nog contact met Van Giffen, voor wie hij eveneens tekenopdrachten uitvoerde. Een grote frustratie voor Minnema was de verschijning van het gedenkboek voor dezelfde Van Giffen in 1947. Hierin stond een groot artikel van Bohmers over in Nederland gevonden vuurstenen werktuigen, waarin met name de vondsten van Ureterp en van de door Popping ontdekte Tjongergroep worden beschreven.²⁶ Hierin wordt Minnema's naam, anders dan die van Popping, Siebinga en Horjus, niet genoemd, terwijl evenmin is vermeld dat de 21 pagina's tekeningen die bij het artikel zijn opgenomen, van Minnema's hand zijn. Op deze manier rekende Bohmers af met de man die hem eerst bij de Duitsers en later bij de geallieerden verdacht had gemaakt.

In de vroege zomer van 1948 kreeg Minnema bezoek van de jonge amateur-archeoloog Piet Houtsma, die hem zijn verzameling liet zien. Tussen de neolithische gereedschapjes bevonden zich ook enige stukken, o.a. een krombeksteker, die

Afb. 7

Door Minnema vervaardigde tekeningen uit het gedenkboek A.E. van Giffen (1947). Het betreft werktuigen van de Hamburgcultuur afkomstig van diverse Nederlandse vindplaatsen (Plaat 26).

Minnema als een werktuig van de Hamburgcultuur herkende. In juli 1948 maakten Minnema en Houtsma op de vindplaats, een brandsingel in het Haulerveld (door Houtsma later Haule I genoemd), een proefsleufje, waarin nieuwe vondsten werden gedaan. Omdat de vindplaats zeer veel belofde, werd Van Giffen ingeschakeld. Toen deze de zaak kwam opnemen, werd opnieuw een werktuig van de Hamburgcultuur gevonden. Hierna ging het BAI over tot opgraving, deels onder leiding van Bohmers, deels onder die van Houtsma, onder oppertoezicht van Van Giffen.²⁷ Zo zou 'Haule' een begrip in de steentijdarcheologie worden.²⁸

Intussen was Minnema begonnen aan een ambitieus project: hij wilde niets minder dan pogen de archeologie een nieuwe richting te wijzen door presentatie van zijn 'ontdekkingen' op het gebied van de prehistorische cultuur aan de wetenschappelijke wereld. Dit zou gaan gebeuren in een reeks publicaties onder de titel *Archaeologische onderzoeken*. In 1946 verscheen bij uitgeverij Kamminga te Dokkum het eerste deeltje: een brochure van niet meer dan drie bladzijden met als ondertitel: *Definities*. Hierin werd aangegeven dat onder 'archaeologische onderzoeken' moest worden verstaan: het opsporen, registreren en beschrijven van verloren gegane cultuurwaarden. Verder werd duidelijk gemaakt dat 'van een zeker punt af (...) deze onderzoeken niet op feiten gegrond (zijn) doch op veronderstellingen en persoonlijke opvattingen van het onderzoekend intellect'. Minnema's ambitie wordt geïllustreerd door het feit dat er tegelijkertijd een Engelstalige versie van verscheen (*Archaeological research. I. Definitions*). In 1948 volgde het tweede deeltje (ondertitel: *Motieven*), dat opnieuw welgeteld drie bladzijden telde. Hierin stelde de schrijver dat de zin der archeologie de toegepaste archeologie is, 'dat is het trekken van lering uit de gevonden resultaten'. Hierna volgde in deel III uit 1951 (ondertitel: *Objecten*) een beschouwing van 16 bladzijden over de vraag op welke manier een schifting kon worden toegepast 'waardoor alleen die objecten nader worden onderzocht welke daarvoor volgens de opvatting van de archaeoloog in aanmerking komen'. Hierop volgt een nogal

zweverig betoog, waarvan Minnema later verklaarde dat hij het zelf ook niet goed meer begreep. Van het aan het slot aangekondigde volgende deel is alleen een aantal ongepubliceerd gebleven concepten uit 1954 bewaard gebleven (ondertitel: De herkomst van de mens). Van deel V, waarin de 'heilige lijnen' centraal zouden staan, is alleen de ondertitel bekend: De herkomst van de Westerse culturen. Dat hij is vastgelopen bij het uitwerken van zijn ideeën, waardoor de resultaten van zijn onderzoek nooit werden gepubliceerd, moet een van de grote teleurstellingen in Minnema's leven zijn geweest.

Naast archeologie had Minnema nog een passie: het doen van uitvindingen. Verschillende keren meldde hij zich bij het Bureau voor Uitvinders in Delft met ideeën, zoals over een lamp waarvan de batterijstroom door een kogel kon worden in- of uitgeschakeld (1940) en over het veranderen van de vorm van vliegtuigvleugels, waardoor het probleem van het vliegen met snelheden boven die van het geluid zouden kunnen worden opgelost (1947). Eenmaal maakte hij een klapper: met de uitvinding van een bijzondere soort afsluiter, de zgn. meerwegafsluiter, waarvoor in 1953 een octrooiaanvraag werd ingediend. Uiteindelijk werd in een reeks van landen, waaronder de Verenigde Staten, octrooi verkregen. Met de fa. Hoogeveen te Sneek werd in 1954 een licentie-overeenkomst

gesloten, waarna de afsluiter in productie werd genomen. Minnema verdiende uitstekend aan de royalties op de verkochte exemplaren. Hij gebruikte deze inkomsten onder meer om de door hem bewoonde boerderij in Westergeest, die intussen op de monumentenlijst was geplaatst, op eigen kosten te restaureren.

In 1961 vond de oprichting plaats van een vereniging van amateur-archeologen uit Friesland onder de naam 'Fryske Foriening fan Amateur-Aldheidkundigen' (FFAA).²⁹ Voorzitter werd Sipke Blumers te Kollum, Minnema werd tweede penningmeester. Daaraan voorafgaand waren er twee bijeenkomsten van in 'oudheidkunde' geïnteresseerden geweest, een in Drachten, waar Siebinga een lezing had gehouden, én een in Westergeest, waarop Minnema als gastheer en inleider optrad. Voor Minnema moet deze bijeenkomst, die op 24 september 1960 in zijn fraai gerestaureerde boerderij plaatsvond, een hoogtijdag zijn geweest. Tot de deelnemers behoorden onder meer Horjus en Houtsma, maar niet Siebinga, die ook niet lid van de FFAA zou worden, maar wel als belangstellende kon worden genoteerd. Ook provinciaal archeoloog Gerrit Elzinga was van de partij. Minnema zou later in een interview verklaren dat de oprichting van de vereniging een gevolg was van het feit dat hijzelf en verscheidene andere in oudheidkunde

Afb. 8

De deelnemers aan de bijeenkomst van Friese amateur-oudheidkundigen op 24 september 1960 voor Minnema's boerderij in Westergeest. Minnema staat bescheiden achteraan (derde van rechts).

geïnteresseerden geweigerd waren als lid van het Archéologysk Wurkforbân van de Fryske Akademy.³⁰ In de nu volgende jaren werden enige bijeenkomsten met lezingen en ook excursies georganiseerd, maar de vorming van werkgroepen kwam niet van de grond. De vereniging was dan ook niet echt een succes. Van 1961 tot 1964 kwamen er vier afleveringen uit van het contactorgaan van de FFAA, dat door Minnema werd geredigeerd en gedrukt. In het laatste nummer publiceerde hij zijn bevindingen over de herkomst van de zuilen in de crypt van Rinsumageest. Hij deelde mee dat er bij hem wel aarzeling bestond om tot publicatie over te gaan, omdat er gebruik was gemaakt van de wichelroede 'en niet iedereen zal dit gunstig opnemen'.³¹

In 1964 kwam Minnema plotseling even in het nieuws. In een lezing voor het Genéalogysk Wurkforbân van de Fryske Akademy, deed hij op 18 april van dat jaar verslag van de spectaculaire resultaten van het wichelroede-onderzoek naar de dood van Bonifatius, namelijk een gedetailleerde beschrijving van de laatste drie levensdagen van de bisschop. Minnema verdedigde hierin het gebruik van de wichelroede door aan te voeren dat met behulp van dit instrument de vondsten van Ureterp en Haule, al voor de introductie van de C14-methode, op de juiste eeuwen hadden kunnen worden gedateerd. De Leeuwarder Courant gaf van deze 'opzienbarend' genoemde lezing een uitgebreid verslag,³² waarna andere media hier bovenop sprongen.

In 1971, op een moment dat de FFAA al nauwelijks levenstecken meer vertoonde,³³ ging de Fryske Akademy over tot opheffing van het eveneens niet meer actieve Archéologysk Wurkforbân. In plaats hiervan werd begin 1972 een werkgroep van zeven leden geïnstalleerd, waarvan Minnema er een was. Kort daarop kwam hij evenwel in conflict met dezelfde Fryske Akademy over de afwijzing van een artikel van zijn hand door de redactie van It Beaken, het tijdschrift van de Fryske Akademy. Hierdoor raakte hij dadelijk al buiten de Archéologyske Wurkgroep. Het bewuste artikel ging over een door Minnema ingesteld onderzoek naar de standplaats van het kasteel Ter Luine, dat in 1399 door de Hollandse graaf Albrecht van Beieren was opgericht ten noorden van Kollum.³⁴ Tot dit onderzoek was Minnema aangespoord door Herre Halbertsma van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, waarvan Minnema correspondent was.

In de periode waarin ik geregeld bij hem kwam, probeerde Minnema her en der artikelen in wetenschappelijke tijdschriften geplaatst te krijgen, wat steeds weer mislukte. Ook benaderde hij tevergeefs enkele buitenlandse archeologen, die met onderzoekresultaten waren gekomen waarin hij een mogelijke bevestiging van zijn eigen bevindingen zag. Een van hen was de bekende prof. Colin Renfrew, die hem in een beleefd briefje d.d. 9 augustus 1974 het volgende liet weten:

'A number of people in the past, in this country and elsewhere, have attempted to draw conclusions by drawing geometrical figures and constructions involving prehistoric antiquities and more recent landmarks including church towers. I have thought about some of these British attempts and, with regret, concluded that they are not based upon sound reason. While this may not necessarily apply to your particular work, I feel that it would need examination in detail by a Dutch archaeologist in the first instance.'

Hiermee was voor de zoveelste keer zijn hoop op erkenning door de wetenschappelijke wereld de bodem ingeslagen.

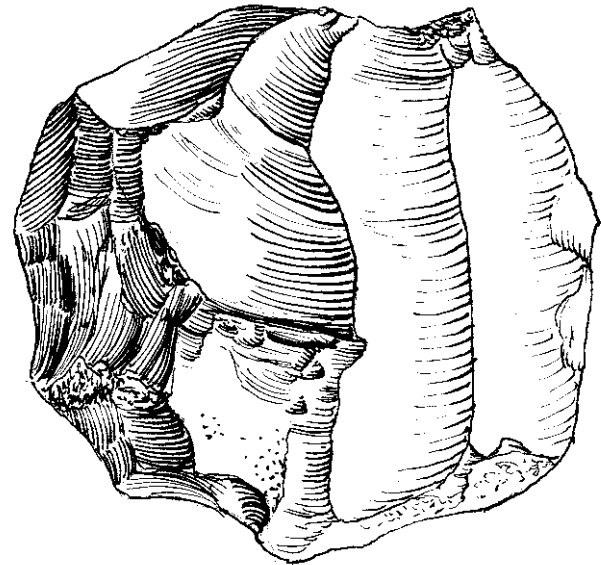
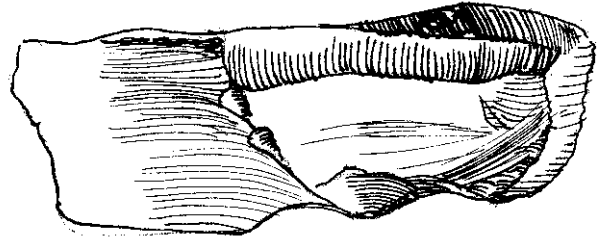

Afb. 9
Minnema op latere leeftijd.

Afb. 10

Het door Minnema in 1939 gevonden kernstuk dat aangebracht is in de steen op Minnema's grafsteen (op de bovenste tekening is deze kern in zijaanzicht te zien).

tekening: J.M. Minnema

Het enige publicatiemedium waarvan de kolommen voor Minnema onbeperkt openstonden, was de lokale krant, het Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland, waarvoor hij vanaf 1969 een lange reeks artikelen schreef. Deze gaan onder meer over de volgende onderwerpen: 'De oudste stenen werktuigen in Friesland' (6 nov. 1974), 'De ouderdomsbepaling van oudheidkundige vondsten' (9 april 1975), 'De dood van Bonifatius' (10 okt. 1975), 'De Hale' (6, 11, 18 en 25 febr. 1981) en 'Een hunebed bij Veenwouden?' (30 juni 1982). Vlak voor zijn dood verscheen in de Leeuwarder Courant nog een ingezonden stuk van zijn hand, waarin hij kritiek oefende op het vaststellen van de echt- of valsheid van stenen werktuigen aan de hand van de staat van verwerking van het oppervlak, wat uiteraard met de zaak-Vermaning te maken had.³⁵ Hij overleed op 20 april 1984 in Westergeest.

Minnema kan worden omschreven als een amateur-archeoloog met een grote kennis op het gebied van de steentijdarcheologie en als een bijzonder vaardig tekenaar van vuurstenen werktuigen. Zijn tragiek is dat hij zich heeft vastgebeten in pseudowetenschappelijk onderzoek, waarvan hij de betekenis ook op latere leeftijd nooit heeft willen relativeren. Een handicap was verder dat hij moeilijk met anderen kon samenwerken. Ondanks zijn grote capaciteiten heeft hij uiteindelijk weinig tot stand gebracht. Van zijn archeologische collectie is een deel terechtgekomen in het streekmuseum van Dantumadeel.³⁶ Een ander deel werd verworven door de bekende steentijdarcheoloog Ad Wouters. Deze schonk een twintigtal artefacten van de site Ureterp II (Hamburgcultuur) aan de heer K. Geertsma te Groningen en een door Minnema bij Sint-Johannesga gevonden steelspits (Ahrensburgcultuur) aan het Fries Museum in Leeuwarden.³⁷ Het kernstuk uit 1939 bevindt zich overigens niet in een museum of particuliere collectie. Dit stuk, dat voor de vinder een grote gevoelswaarde had, is opmerkelijk genoeg aangebracht in de steen op het graf van Minnema en zijn - later overleden - vrouw op het kerkhof van Westergeest. Op die steen wordt zijn naam gevolgd door de treffende aanduiding: 'aldheidkundige'.

Noten

1 H.A. Heidinga, *Frisia in the First Millennium. An outline* (Utrecht 1997) 46.

2 P.C.J.A. Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn vóór- en vroege geschiedenis* ('s-Gravenhage 1951) 18. Zo ook in *Encyclopedie van Friesland* (Amsterdam/Brussel 1958) s.v. *Mesolithicum*. Minnema figureert slechts als een van de vele 'stientsjesikers' in Friesland bij E. Kramer, 'Het wetenschappelijk belang van de amateur-archeologie in het oosten van de provincie Friesland', in: K.R. Henstra (red.), *Pieter Horjus 1887-1962* (Burgum 1995) 33-40.

3 Gebaseerd op het archief-Minnema (voorzoover niet anders aangegeven).

4 Levendig beschreven in de zonder schrijversnaam verschenen artikelen-

reeks 'Naar Amerika', *Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland*, 2 en 16 nov. 1977 en 14 febr. 1979.

5 'Damwoude decor van moord op Bonifatius', *Leeuwarder Courant*, 19 sept. 1997.

6 T.E. Teunissen, *Ald Dantumadeel. De Dokkumer Wâlden yn eardere en lettere tiid* (Kollum 1938).

7 Zie over hem: "'Stientsjesiker" Jan Broersma op 76-jarige leeftijd overleden', *Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland*, 28 april 1972.

8 J.M. Minnema, 'De voorhistorie van Friesland. Middensteentijdvondsten in Dantumadeel', *Nieuwsblad van Friesland*, 8 en 22 nov. 1939, 3 jan. en 9 febr. 1940.

9 Dit vraagstuk is trouwens nog steeds niet opgelost.

10 De eerste druk van Teudts werk dateert uit 1929.

- 11** Volgens een recente publicatie zou in sommige opgravingen uit de ijzertijd de vorm van belangrijke sterrenbeelden in het nederzettingsterrein zijn teruggevonden. Zie Judith Schuyf, *Heidens Nederland. Zichtbare over-blijfselen van een niet-christelijk verle-den* (Utrecht 1995) 61.
- 12** J.B. Vries (1911-1944), een radicaal nationaal-socialist, is de auteur van onder meer verscheidene vaak uitermate fantastische volkskundige verhandelingen. Hij is een achterneef van de grootvader van schrijver dezes.
- 13** G.R. Zondergeld, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide Wereldoorlogen* (Leeuwarden 1978) 301-302.
- 14** *Leeuwarder Nieuwsblad*, 10 sept. 1940.
- 15** Zondergeld, *De Friese Beweging*, 383-387.
- 16** *Het Noorder Land, Maandblad van de stichting Saxo-Frisia*, jg. 1 (1941-'42) 32.
- 17** Typoscript in archief-Minnema.
- 18** Michael H. Kater, *Das "Ahnenerbe" der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches* (Stuttgart 1974) 129; over Bohmers' benoeming te Groningen: *ibidem*, 288.
- 19** Zie over Bohmers' Friese ambities: N.K.C.A. in 't Veld, *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven 1939-1945*, dl. I ('s-Gravenhage 1976) 552-553.
- 20** Volgens brief van H. Halbertsma, destijds assistent van Van Giffen, aan schrijver dezes (datum: 1 aug. 1998).
- 21** Het ging om Johannes en Kees Groenhof uit Akkerwoude, Pieter Mudstra uit Sumarreheide, Romke Postma uit Roodkerk en Andries van der Veen uit Westergeest. In het artikel 'Friesland, het Ahnenerbe en het nordische denken', *Leeuwarder Courant*, 9 aug. 1975, worden deels verkeerde namen opgegeven.
- 22** Zie over hem: P.V.J. van Rossem, *Tietjerksteradeel 1940-1945* (Burgum 1995) 139-140.
- 23** Een exemplaar hiervan berust in het Ryksargyf yn Fryslân, Archief MG/PMC, doos 6, map 81.
- 24** Doorslagen in archief-Minnema.
- 25** Zie over Bohmers: Van Rossem, *Tietjerksteradeel 1940/1945*, 137-141, 318-319. Vgl. ook: Anton van der Lee, 'De betwiste nagedachtenis aan dr. A. Bohmers', *Apan/Extern*, jg. 5/6 (1996/1997) nr. 6, 43-49. Van der Lee volgt de door Bohmers zelf gegeven voorstelling van zijn oorlogsverleden. Hij ontkent dat Bohmers stukken uit de archeologische collectie van Horjus zou hebben ontvreemd. Minnema berichtte echter al in een brief aan 'Ahnenerbe' van 12 juli 1944 dat het bij de 'aankoop' van de verzameling-Horjus 'niet mit rechten Dingen zugegangen' was (brief door mij gezien, na Minnema's dood door zijn vrouw vernietigd). In Minnema's rapport over Bohmers wordt uitgebreid op de zaak-Horjus ingegaan.
- 26** A. Bohmers, 'Jong-palaeolithicum en vroeg-mesolithicum', in: *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland*. Gedenkboek A.E. van Giffen (Meppel 1947) 129-201.
- 27** J.M. Minnema, 'Een nieuwe vindplaats der Hamburg-groep' (typoscript in archief-Minnema); H. van der Vliet, 'De "opzienbarende vondsten in het Haulerveld"', *Heerenveense Koerier*, 26 juni 1951. Vgl. ook E. Kramer, 'Interview met Piet Houtsma', *Archeoforum*, jg. 2, nr. 3 (1998) 13.
- 28** Vgl. P. Houtsma, E. Kramer, R.R. Newell en J.L. Smit, *The Late Palaeolithic habitation of Haule V. From excavation report to the reconstruction of Federmesser settlement patterns and landuse* (Assen 1996). Minnema's naam wordt hierin niet genoemd.
- 29** Verslag in *Leeuwarder Courant*, 10 april 1961.
- 30** 'Minnema amateur archeoloog', *De Gouden Tiid*, jg. 9, nr. 1 (jan. 1964) 4-9. In dit interview staan ook enige biografische bijzonderheden en mededelingen over het wichelroede-onderzoek naar wat hier wordt genoemd 'de oorsprong fan de Friezen'.
- 31** J.M. Minnema, 'De zullen in de crypt te Rinsumageest', *Contactorgaan van de Fryske Foriening fan Amateur-Aldheidkundigen*, no. 4 (juli 1964) 7-20.
- 32** 'Bonifacius niet vermoord maar terechtgesteld', *Leeuwarder Courant*, 20 april 1964.
- 33** De FFAA is nooit officieel opgeheven. De ledenadministratie (archief-Minnema) eindigt in 1970.
- 34** Het ging om een Friestalige bewering van 'Waar heeft het kasteel Ter Lune aan de Wouddijk gestaan?', *Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland*, 1, 3 en 8 sept. 1971 (aanvulling: 25 jan. 1974).
- 35** J.M. Minnema, 'Noodzakelijke rechtzetting', *Leeuwarder Courant*, 9 jan. 1984.
- 36** Van deze collectie is op 11 maart 1986 een beschrijving gemaakt door J.N. Lanting en E. Kramer. De enige mij bekende verwijzing naar deze collectie in de wetenschappelijke literatuur is bij H. Fokkens, *Verdrinkend landschap. Archeologisch onderzoek van het weste-lijk Fries-Drents Plateau 4400 BC tot 500 AD* (dissertatie Groningen 1991) 20.
- 37** A.M. Wouters, *J' accuse... De Zaak Vermaning*. Den Bosch 1999, 148, 270.

Afb. 11
Opgraving mammoetjagerskamp
Unterwisternitz (Dolní Vestonice) in
1942.

foto: J. M. Minnema